

ao

no. 2270

9-6-'89

weekblad

siso: 431.6

redactie: A. L. Greiner/P. Winkler

geschiedenisredactie en administratie: Stichting IVIO
postbus 37 - 8200 AA Lelystad
tel. 03200-76411 / fax 03200-33756Verschijnt ook op cassette voor
mensen met een leeshandicapInlichtingen: Centrum voor Gesproken Lektuur HGW
Postbus 24, 5360 AA Grave/Tel. 08860-71234Voor België: Infodok nv - v.u. J. Baeckens
Brabançonnestraat 95^A - 3000 Leuven
Tel.: 016/22 87 44 - Rek.nr. 001-1282761-12
Afgiftekantoor: Leuven X**ao**

no. 2270

9-6-'89

actuele onderwerpen

NEEM EEN ABONNEMENT OP DE AO-REEKS!

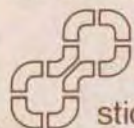
BEL GRATIS**06 - 0224222 (teleservice)**Dagelijks van 9.00 uur tot 20.30 uur bereikbaar.
Ook in het weekeinde.educatieve uitgeverij - instituut voor
schriftelijk onderwijs - AO-reeks - Ar-
chimedes - Pythagoras - wereld-
school - instituut voor buitenschools
mondeling onderwijs - bedrijfscursus-
sen/-opleidingen - opleidingsadvie-
zen - educatieve projecten

Abonnementsprijzen	per jaar	per halfjaar
Nederland/Europa*	f 75,—	f 39,—
België	Bfr. 1500	Bfr. 780
Overige landen	f 116,—	
Losse nrs.	f 3,50 (incl. verzendkosten)	
Proefabonnement	f 20,—/Bfr. 400 (3 mnd)	
Verzamelband	f 14,—/Bfr. 280	
Gecombineerde abonnementen prijs op aanvraag		

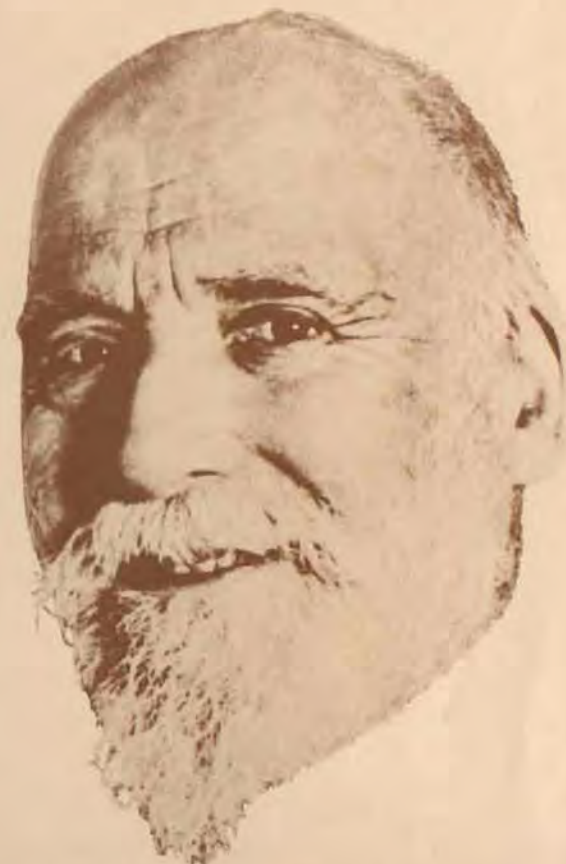
* Europa met uitzondering van de Oostbloklanden

postgiro 287934

Bank: NMB. Lelystad rek.crt.nr. 66.27.11.653

stichting ivio

PHILIPP A. KOHNSTAMM

De Stichting IVIO, bekend van de AO-reeks en actief als opleidingsinstituut en uitgeverij, werkt nog steeds en van harte in de geest en krachtens de beginselen van prof. Philipp Kohnstamm, haar oprichter. Het is op zijn aanwijzing dat IVIO ervoor zorgt dat in educatieve diensten en produkten van het instituut het individu

- uitgangspunt is
- geactiveerd wordt en
- zich actualiseert.

Actueel niet alleen in de zin van hedendaags/eigentijds, maar ook in de zin van: zichzelf verwezenlijkend.

Het is verheugend dat de belangstelling voor Kohnstamm herleeft. Zo promoveerde de heer Vermeer vorig jaar in Utrecht met Kohnstamm als onderwerp van zijn proefschrift.

De IVIO-directie vroeg de AO-redactie de promovendus te benaderen met het oog op een eventueel AO. De heer Vermeer was bereid en enthousiast. Hij heeft zich, hoewel hij uiteraard nog volop in de ban van zijn onderwerp verkeert, krachtig verweerd tegen de aanvechting te veel, te gedetailleerd te schrijven. Hij stelt Kohnstamm aan het brede AO-publiek op interessante wijze voor. Kohnstamm, belangrijk pedagoog, inspirator van velen, niet in het minst van zijn IVIO, verdient ook brede aandacht.

Redactie

Philipp A. Kohnstamm

Dr. A.L.R. Vermeer

Inhoud

De actualiteit van het verleden / 2
Leven en werken van Kohnstamm / 5
De periode 1875-1951 / 8
De pedagoog – Opvoeding en onderwijs / 9
De filosoof – Het personalisme / 13
De politicus – Democratie / 16
Ten slotte / 21

Een natuurkundige die pedagoog wordt. Iemand van Joodse huize, waar aan het geloof weinig of niets werd gedaan, die gelovig protestants-christen wordt en theologische werken schrijft. Een christen die zich in de politiek keert tegen partijvorming op confessionele grondslag. Een christen-pedagoog die meent dat de openbare school de voorkeur verdient boven de bijzondere. Als dat alles dan ook nog verenigd is in één persoon, dan is dat toch opmerkelijk. En het was zeker opmerkelijk in het zo gevoelig verzuilde Nederland van die tijd. Dit AO gaat over Philipp A. Kohnstamm (1875-1951). Hij was in zijn tijd een nationale figuur, deze geleerde, politicus en actief burger.

Naast en met zijn wetenschappelijk werk zette hij zich in voor nationale ontwapening binnen het kader van de Volkenbond (de voorloper van de Verenigde Naties), voor onderwijsvernieuwing, voor vluchtelingenwerk, voor de oecumenische beweging, voor volksuniversiteiten, voor de bestrijding van het nationaal-socialisme, voor de oprichting van de Partij van de Arbeid enz. enz.

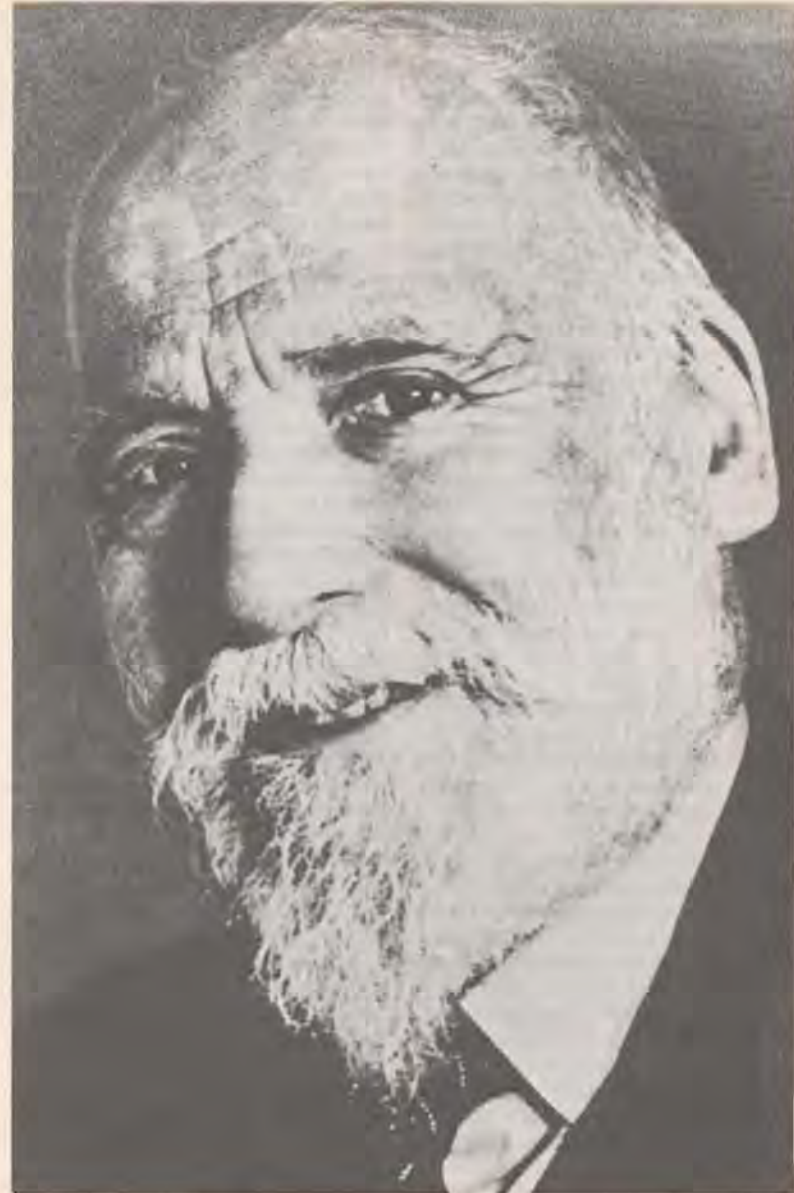
Zijn grootste bekendheid kreeg hij als pedagoog. In kringen van opvoeding en onderwijs kent men hem zeker nog wel. Men kan hem de belangrijkste grootvader van de Nederlandse opvoedkunde noemen. Hij stond bijvoorbeeld in 1935 aan de wieg van het Instituut voor Individueel Onderwijs (IVIO) en werd er de eerste voorzitter van. De AO-reeks is de voortzetting van het weekblad De Flits, en dat blad werd al voor de Tweede Wereldoorlog door IVIO uitgegeven.

Kohnstamm's werk bevat ook voor onze tijd waardevolle inzichten en heeft op sommige punten aan actualiteit weinig verloren. Dit AO begint ermee dat te laten zien, aan de hand van enkele citaten uit zijn werk. Vervolgens komen dan zijn leven en werken aan de orde. We werpen daarbij eerst een blik op de periode waarin hij leeft. Daarna volgen we hem in zijn denken en handelen als pedagoog, filosoof en politicus. Het zal opvallen dat zijn denkbeelden en werkzaamheden op deze diverse terreinen een grote mate van samenhang vertonen. Zijn leer en leven zijn duidelijk met elkaar verbonden. Kohnstamm wil midden in de wereld staan. Zijn levens- en wereldbeschouwing vraagt daar ook om.

De actualiteit van het verleden

Het verleden is vaak verrassend actueel. Maar in het alledaagse leven staan we daar meestal niet zo bij stil. Want daarin gaan we er, te gemakkelijk,

van uit dat onze vragen, problemen en oplossingen van het hier en nu, nieuw en tamelijk uniek zijn. Toch bestonden belangrijke vragen die ons tegenwoordig bezighouden vroeger ook al. Werkloosheid, oorlog en vrede, en onderwijs en democratie, bijvoorbeeld. Daarover is ook in het verleden, o.a. door Kohnstamm, al veel nagedacht, gesproken en geschreven.

Het heden is dus niet alleen maar nieuw, maar bevat ook veel ouds. Beseffen we dat, dan krijgt de actualiteit een achtergrond, diepgang, een geschiedenis. Omzien is een boeiende en belangrijke bezigheid. Men zegt ook niet voor niets dat je van het verleden kunt leren. Vanuit dat zelfde heden kunnen we niet alleen terugzien, maar ook trachten vooruit te zien. En ook dat is interessant. We vragen er dan naar, wat er, gelet op het verleden en de situatie nu, in de toekomst zal gebeuren. Preciezer valt te vragen naar wat wij zelf van het verleden hebben geleerd. En, naar wat wij zelf van het heden en de toekomst kunnen en moeten maken. Men zegt niet voor niets dat regeren vooruitzien is.

Van Kohnstamm, van een gesprek met zijn werk, kunnen we iets opsteken. Dat werk is een rijke bron. Het laat ons iets van het verleden zien, wat voor het heden en de toekomst van betekenis is. Dat mag blijken uit de volgende citaten. Vooraf is wel een waarschuwing nodig: Deze citaten zijn niet gemakkelijk te lezen.

In 1934, dus tijdens de grote economische crisis, zegt Kohnstamm van de jeugdwerkloosheid het volgende.

'Van de grote problemen, voor die de Wereldcrisis ons plaatst, is er waarschijnlijk geen enkel van zo verstrekkinge gevolgen als de werkloosheid der jeugd. Materiële inzinking en verarming is betrekkelijk spoedig goed te maken, wanneer het vertrouwen, en daarmee de organisatorische wil weer opleeft. Maar de schade, geleden door een generatie, die juist

in de jaren waarin de idealen zich vormen, verbitterd en wanhopig is geworden door een maatschappij, die haar geen toekomst biedt, wordt niet zo spoedig weer uitgewist. Zij dreigt haar stempel te zetten op het gehele leven en zich over te plaatsen ook op een volgend geslacht.'

Vlak na de oorlog houdt hij in oktober 1945 een rede. Daarin spreekt hij over oorlog en vrede, over de atoombom, de taak van de pedagogiek en de toekomst van de mensheid. Hij zegt o.a.: 'Ook het vraagstuk van de internationale anarchie vraagt onze aandacht. Want met de wapenstilstand is de vrede nog allerminst gewonnen. En wat er verder dreigt achter die ontzaglijke macht van natuurbeheersing, die wij door de kernsplittingsbom huiverend hebben leren begrijpen, laat zich op 't ogenblik natuurlijk niet overzien. Slechts één ding is hier zeker. Gelukt het de opvoeding der toekomst niet om de agressieve instincten, die sluimeren in elk mens, om te buigen tot vruchtbare samenwerking in gemeenschappelijke strijd tegen on-persoonlijke en dus benedemenselijke vijanden, dan is het einde der mensheid in een niet verre toekomst te wachten.'

Onderwijs en democratie en de relatie daartussen heeft zijn volle aandacht.

- In 1918 schrijft hij dat de maatschappelijke situatie zo zou moeten zijn 'dat men zijn van God gegeven krachten vrijelijk kan ontplooiën.' En hij verlangt 'dat ons onderwijs en onze opleiding zo zijn ingericht, dat elk het werk

vindt waarvoor hij bijzondere begaafdheid bezit.'

- Samen met de pedagogen Bigot en Diels zegt hij in 1924: 'Het is een vraag van levensbehoud van de democratisch ingerichte staten, het volksonderwijs zo in te richten, dat het opvoedt tot zelfstandig nadenken...'

- En 22 jaar later, in 1946, lezen we bij hem, dat de propaganda-methoden van de Duitse bezetter eens te meer hebben duidelijk gemaakt, 'dat een gezonde democratie onbestaanbaar is zonder scholing tot zelfstandig denken.'

Deze onderwerpen zijn nog steeds actueel. Wat Kohnstamm ervan zegt, staat niet los van elkaar. De (jeugd-)werkloosheid, de internationale anarchie en slecht onderwijs zijn alle drie onbillijk en gevaarlijk. Ze tasten de kwaliteit van het bestaan aan en ze betekenen een aanslag op de toekomst.

De taak van de mens

Problemen moeten worden besproken en opgelost. De mens mag volgens Kohnstamm de economie, het onderwijs, de politiek enz. niet laten voor wat ze zijn. De mens heeft in deze wereld namelijk een taak te vervullen. Hij moet de handen uit de mouwen steken, de medemens helpen, samenwerken, het kwaad bestrijden en rechtvaardigheid realiseren. Het is voor Kohnstamm een van God afkomstige opdracht om aan de wereld te bouwen en deze te bewaren. Hij is een christen en meent dat je met je hoofd, hart en handen moet geloven.

Natuurlijk heb je plichten ten opzichte van jezelf, maar je hebt zeker ook plichten ten opzichte

van je naaste. Deze twee soorten plichten zijn weliswaar van elkaar te onderscheiden, maar ze zijn tegelijkertijd ook verbonden. Volgens Kohnstamm is hier sprake van een twee-eenheid. Als hij uitlegt wat de titel van zijn boek *Individu en gemeenschap* betekent, wijst hij ook op deze twee-eenheid: de enkele mens en de gemeenschap zijn van elkaar te onderscheiden, maar altijd ook met elkaar verbonden. Je kunt de mens niet los maken van de gemeenschap. Een helemaal geïsoleerde mens kan eigenlijk niet bestaan. En als zo'n mens al bestaat, dan is hij in ieder geval geen persoonlijkheid te noemen. Daarom zegt hij ook: 'De *persoon* is een individu in gemeenschap. Kohnstamm is dus geen individualist. Hij is een *personalist*.'

Leven en werken van Kohnstamm

Philipp Abraham Kohnstamm wordt in 1875 geboren. Vanwege zijn vader heeft hij de Duitse nationaliteit, zijn moeder is Nederlandse. Hij wordt Nederlander en woont vanaf zijn kindertijd al in ons land.

Hij studeert wis- en natuurkunde en promoveert in dat vak in 1901 bij J.D. van der Waals. Maar ook de filosofie heeft zijn belangstelling. Hij bewerkt bijvoorbeeld de collegedictaten van een van zijn andere leermeesters, te weten C.B. Spruyt. Dat boek komt uit in 1905, het telt 600 blz. en heet

Gunning Wzn., Willem Banning, W.J. Aalders en H.J. Pos. Maar uiteraard staat hier Kohnstamm op de voorgrond.

De periode 1875-1951

De periode waarin Kohnstamm leeft, is er een van grote veranderingen, veel geweld en schokkende gebeurtenissen. De twee wereldoorlogen springen er onmiddellijk al uit. Maar ook de dictaturen in Duitsland, Rusland, Italië en Japan vallen ogenblikkelijk op. Mede door een steeds perfectere techniek worden oorlog, onderdrukking en vervolging nog verschrikkelijker dan ze altijd al waren. De vervolging en uitmoording van met name de Joden door Hitler-Duitsland is een ieder bekend. Propaganda, waanzin en moordzucht werden op grote schaal georganiseerd.

En er is meer dat de aandacht vraagt. Zo is 1875-1951 de periode waarin het kolonialisme zowel een hoogtepunt bereikt, als aan kracht inboet. Na de Tweede Wereldoorlog zet de dekolonisatie in. India, Pakistan en Indonesië worden onafhankelijk. Echter, in dezelfde tijd verdwijnen ook een aantal landen achter het zogenaamde IJzeren Gordijn. De Koude Oorlog ontstaat.

Belangrijk is ook dat in deze periode de moderne industrie opkomt in de Westerse landen en Japan. De omvang van de bevolking

neemt zeer toe en de mensen trekken naar de stad. In de jaren dertig is er een grote economische crisis met alle nare gevolgen van dien.

Deze gebeurtenissen en ontwikkelingen zijn aan Nederland niet voorbijgegaan. Vooral de laatste oorlog is bij ons nog steeds een veel besproken onderwerp. Minder op de voorgrond staat dat onze bevolking van bijna 3,8 miljoen zielen in 1875 groeide naar 10,2 miljoen in 1950. Het laat zich raden hoe moeilijk het is geweest voor zo'n snel groeiende bevolking te zorgen. En lukte dat eigenlijk wel? In ieder geval zijn voor velen de omstandigheden (denk aan huisvesting, voeding, scholing, werk) erbarmelijk geweest. Toch hebben in het algemeen de levensstandaard en het gezondheidsspeel zich in deze jaren in zeer gunstige zin ontwikkeld. Vele sociale wetten zagen het licht. In 1900 wordt de leerplicht ingevoerd. En met de wijziging van de Grondwet in 1917 komt er algemeen kiesrecht en wordt de Schoolstrijd beëindigd. Openbaar en Bijzonder Onderwijs worden daarmee financieel gelijkgesteld.

Kohnstamm leeft en werkt in deze periode, en hij leeft en werkt zeer bewust. Over veel van de bovengenoemde gebeurtenissen en ontwikkelingen schrijft hij. (Dat zie je aan titels van zijn publikaties – zie apart kadertje). Soms heeft hij ook invloed op het gebeuren. Hij is adviseur van diverse ministers van Onderwijs en heeft zitting in tal van commissies, redacties en organisaties. Soms is de situatie voor hem extra smartelijk, vooral in de laatste oorlog.

Enkele boeken en brochures van de hand van Kohnstamm

Democratie (1914)
Warmteleer (1915)
Godsdienst en politiek (1915)
Bijbel en jeugd (1923)
Psychologie van het anti-semitisme (1934)
Democratie, dictatuur en opvoeding (1934)
Het nationaalsocialisme als geestelijk gevaar (1936)
Mens en wereld (1947)
Keur uit het didactisch werk (1948)

Enkele artikelen

Psychologie en logica (1907)
Klassenstrijd Pro en contra (1917)
Staatspedagogiek of persoonlijkheidspedagogiek (1919)
Nationale ontwapening als gewetenseis en offer (1924)
Over 'denken' en 'leren denken' (1932)
De wereldcrisis (1933)
Onderwijsbeleid (1937)
De geestelijke grondslagen van het openbaar onderwijs (1938)
Waarom personalistisch socialisme? (1945)
Meisjes-studie in de praktijk (1947)
De verhouding van Rome en Reformatie in de 20^e eeuw (1951)

De pedagoog – Opvoeding en onderwijs

Het Nutsseminarium is opgericht ten behoeve van het onderwijs. Men geeft onderwijs, o.a. voor MO-akten pedagogiek en men onderzoekt het onderwijs. Bij het onderzoek richten men zich speciaal op de problemen rond de aansluiting tussen lager- en voortgezet onderwijs. Ook besteedt men aandacht aan

de inhoud van het onderwijs. En aan *didactiek*, de wijze waarop het onderwijs wordt (en zou moeten worden) gegeven. De vraag naar de verdeling van *onderwijskansen* komt eveneens aan de orde.

De resultaten van dit werk zijn gepubliceerd in de *Mededelingen van het Nutsseminarium voor Pedagogiek*. Tussen 1928, toen deze reeks begon, en 1946 toen Kohnstamm terugtrad, verschenen er zo'n 40 stuks. Hij is (mede-)auteur van 19 daarvan.

De onderzoekers wijzen vaak op het grote belang van het goed leren beheersen van de eigen taal. Voor volwassen-zijn, voor zelfstandig nadenken is taalbeheer-

sing noodzakelijk. Voor een gesprek, voor het jezelf uitdrukken, voor argumenteren is taal nodig.

Kohnstamm en zijn medewerkers gaan ervan uit dat zelfstandig denken kan worden aangeleerd en ingeoeffend. Goed taalonderwijs is daartoe nodig. En daar ontbreekt volgens hen nog wel wat aan. Er werd te veel aan spelling gedaan en te weinig aan taalbeheersing in het algemeen. Ook vonden ze dat de school meer een doe-school zou moeten worden en minder een luister-school.

Vanuit deze ideeën ontwierpen ze nieuw lesmateriaal. Zo maakten ze (stil)lees oefeningen om door het laten beantwoorden van vragen de taalbeheersing te vergroten en daardoor het zelfstandig denken te bevorderen.

Persoonlijkheid in wording

Kohnstamm heeft vooral als pedagoog naam gemaakt. Hij gaf onderwijs in zijn vak, deed onderzoek, schreef veel en goed en zat in allerlei commissies. Ook was hij actief in verschillende redacties.

Zijn bekendste werk op opvoedkundig gebied is *Persoonlijkheid in wording* uit 1929. Het is nog steeds een belangrijk en mooi boek, een klassiek boek, zoals dat heet. W. ter Horst (die hoogleraar pedagogiek in Leiden was) zegt er nog in 1980 van dat het hem meer dan enig ander pedagogisch werk heeft gevormd. Hij vindt dat bepaalde gedeeltes eruit eigenlijk door iedereen moet worden gelezen die zich met pedagogiek bezighoudt.

Gezin, school en maatschappij

Samenvattend kunnen we stellen dat voor Kohnstamm opvoeding

en onderwijs drie belangrijke opgaven hebben: (1) vorming van het geweten, (2) vorming van het intellect en (3) sociale vorming.

Gewetensvorming komt bij hem op de eerste plaats. Hij zegt: 'het centrale probleem der opvoeding is dat der gewetensvorming'. Hij vindt dat hier vooral een taak is weggelegd voor het gezin. Het gezin is voor hem het middelpunt der opvoeding, waar het kind zich tot een persoonlijkheid moet ontwikkelen. Als het goed is, worden in het gezin de fundamenteën van levens- en wereldbeschouwing gelegd.

Bij de godsdienstige opvoeding heeft ook de kerk een taak. En voor de oudere jeugd wijst hij op het belang van de jeugdbeweging.

Het geweten spreekt in ons als we voor belangrijke en concrete vragen en problemen in ons leven staan. Maar vanzelf spreekt het geweten niet, het moet geoefend worden. Begeleiding en hulp zijn hier nodig. Het kind moet er vooral ook zelf aan leren werken. En voor die zelfwerkzaamheid, die zelfvorming, moet het dan ook de ruimte krijgen. De opvoeder moet hierbij bedenken dat de opvoeding er niet is om kopieën van de opvoeder te kweken. Aldus Kohnstamm.

Hoe moet en kun je nu iemands geweten helpen vormen? Kohnstamm antwoordt op deze vraag: Je moet hem of haar verantwoordelijkheid opleggen en vertrouwen geven. Want als mensen zelf verantwoordelijkheid dragen, dan leren ze ook beseffen wat zelfstandig handelen en wat moreel handelen is. En dat geldt voor jong en oud. Bovendien kan net

als elders ook hier het goede voorbeeld niet worden gemist.

Het geweten, de verantwoordelijkheid en zelfstandigheid moeten dus worden geoefend. Er alleen maar over praten is niet voldoende. En dat oefenen moet niet alleen thuis gebeuren, maar ook op school en in de maatschappij. Een persoonlijkheid word je dus niet vanzelf.

In de school staan de vorming van het intellect en de opvoeding tot de gemeenschap centraal. De school heeft, zo zegt hij, dus taken die door het gezin maar moeilijk kunnen worden uitgevoerd.

Lezen, schrijven, rekenen en kennis van de wereld rondom moeten op school worden onderwezen. De school, zo horen we, is een plaats waar het kind moet leren werken, arbeiden en waar het zelfstandig moet leren denken.

De school heeft duidelijk ook een taak bij de sociale opvoeding. Het kind moet een mondig lid van de gemeenschap worden. Verdraagzaamheid en samenwerken met mensen afkomstig uit alle groepen van de bevolking moeten worden geoefend en geleerd. De school zou al enigszins een maatschappij in het klein moeten zijn. Dit zijn ook de redenen waarom Kohnstamm voorstander van de openbare school is. Hij stelt: 'Opvoeden kunnen wij alleen door daden; willen wij onze kinderen leren hun naaste even lief te hebben als zich zelve, dan moeten wij ze met die naaste in aanraking brengen . . . En onze naaste is niet alleen degenen, die met ons naar hetzelfde kerk- of evangelisatiegebouw opgaat, maar ook de Samaritaan die op weg is naar de syna-

goge of de mis, de religieus-sociale bijeenkomst of de Dageraadvergadering.'

Al deze kennis en vaardigheden zijn noodzakelijk voor volwassen worden en volwassen-zijn. Het leren leveren van een bijdrage aan de gezamenlijkheid, het beseffen dat alle mensen gelijkwaardig zijn en persoonlijke ontplooiing horen bij elkaar. En taal en rekenen enz. staan daar niet los van. Een persoon is een individu-in-gemeenschap.

Een 'werkelijke gemeenschap' is volgens Kohnstamm 'een verbinding van zichzelf besturende personen.' Een 'werkelijke gemeenschap', dat wil dus zeggen, een democratie. En ook die ontstaat niet vanzelf en ook die moet worden ingeoeffend. Om dat oefenen mogelijk te maken, pleit hij voor meer zelfbestuur en zelfwerkzaamheid van de leerlingen. Ook op dit punt houdt hij een pleidooi voor een doe-school en voor individualisering van het onderwijs.

Tot zijn spijt constateert hij dat de school bij de opvoeding tot staatsburger erg tekortschiet. Hij noemt die situatie bedrevend en gevaarlijk. Mede vanwege die staatsburgerlijke vorming wil hij ook de (partiële) leerplicht tot 18 jaar verlengen. In 1946 oppert hij zelfs de mogelijkheid om een dergelijke vorming voor de oudere jeugd verplicht te stellen. En als je er niet aan mee wilt doen, zou je ook eigenlijk geen stemrecht moeten krijgen. In zo'n gedachte klinkt de verschrikking van de oorlog nog door. Dat een dergelijk plan politiek niet haalbaar was, zag hij zelf ook wel in. Hij schreef dit trouwens in een verder niet ge-

publiceerde nota. Maar los daarvan blijft toch het probleem: Hoe te voorkomen dat schurken de macht in handen krijgen en een ramp veroorzaken? En hoe te voorkomen dat zoveel mensen achter geweld, racisme en misdaad aanlopen en zelfs mee gaan doen?

Zo zijn dan opvoeding en onderwijs gericht op de moeilijk van elkaar te onderscheiden, individuele en sociale volwassenheid. Het kind moet worden geholpen om zichzelf te ontwikkelen tot een gewetensvolle en zelfstandig denkende persoonlijkheid. Een persoonlijkheid die ook anderen tot steun en zegen kan zijn. En een die als volwaardig lid deel kan nemen aan een democratisch georganiseerde maatschappij. Het is een democratisch recht van een ieder om goed onderwijs te kun-

nen volgen. En trouwens, een democratisch systeem kan niet (blijven) bestaan als de burgers niet zelfstandig hebben leren denken. Onzelfstandige mensen zijn kwetsbaarder voor propaganda en dictatuur.

Om nog eens goed duidelijk te maken wat opvoeding en democratie betekenen, plaatst hij ze lijnrecht tegenover dressuur en dictatuur.

Bij dressuur gaat het om het braaf opvolgen van bevelen van een ander. Het gaat dus juist niet om zelfstandigheid en het volgen van het eigen geweten. En zoals opvoeding en dressuur elkaars tegendeel zijn, zo staan ook democratie en dictatuur tegenover elkaar. Democratie betekent eerbied voor de persoon van de mens, gelijkwaardigheid van de burgers, sociale gerechtigheid, open-

baarheid van bestuur, beperking van de staatsmacht enz. En daar zijn opvoeding en onderwijs dan ook op gericht. Dictatuur is daarentegen een systeem van dressuur. Een systeem dus, waarin mensen worden gemaakt tot onzelfstandige werktuigen die voor van alles te ge- en misbruiken zijn. De burger heeft in zo'n systeem geen rechten. Hij heeft alleen plichten. Hij moet zonder vragen te stellen de staat, de partij of de leider gehoorzamen. Gewetensvrijheid, openbaarheid, gelijkwaardigheid enz. bestaan in zo'n systeem niet. Het (sociale) geweten kan dan ook niet geoefend worden.

Als Kohnstamm tegen het nationaal-socialisme schrijft, zal hij steeds op het wezenlijke verschil tussen opvoeding en dressuur, en democratie en dictatuur wijzen.

De filosoof – Het personalisme

Het boek *Persoonlijkheid in wording* is deel 2 van een omvangrijker werk. Dat werk heet *Schepper en schepping*, en het heeft de ondertitel: *Een stelsel van personalistische wijsbegeerte op bijbelse grondslag*. Bij elkaar klinkt dat niet zo eenvoudig. Maar het is toch minder moeilijk dan het er op het eerste gezicht uitziet.

Kennis en waarheid

Tussen 1926 en 1931 verschijnen drie delen van *Schepper en scep-*

ping. Deel 1 is *Het waarheidsprobleem*. Daarin legt Kohnstamm uit wat volgens hem de aard, taak en plaats van wetenschap is.

Hij is b.v. van mening dat je moet beginnen met te zeggen wat je uitgangspunt, je grondovertuiging is. Zelf houdt hij zich hieraan: Hij gelooft dat God de Schepper is van de mens, de wereld en de hele kosmos. En wetenschap bedrijven betekent voor hem: Eerbiedig luisteren naar Gods schepping en daar dan verslag van doen. Vandaar dat dat werk ook *Schepper en schepping* heet.

Hij laat in dit boek verder o.a. zien dat de woorden waarheid en kennis niet steeds hetzelfde betekenen. Want er is kennis van het rekenen en kennis van goed en kwaad. En mensen hebben vrienden en kennissen en in de theologie wordt over de 'kenbaarheid van God' gesproken.

Met het woord waarheid is het niet anders dan met het woord kennis. De waarheid van $2 + 5 = 7$ is een andere waarheid dan die van de 'ware kunst'. En heb je 'de ware' gevonden dan wordt hij of zij wellicht *jouw* waarheid. En dat is dan een waarheid die veel belangrijker is dan die van $2 + 5$. Niet een getal of een ding is dan je waarheid, maar een *persoon*. Voor Kohnstamm is de Persoon van Christus de hoogste en belangrijkste waarheid. Hij haalt ook de bijbel aan waar Christus zegt: 'Ik ben de weg en de waarheid en het leven' (Joh. 14 : 6).

God, mens en medemens

Deel 3 van *Schepper en schepping* heeft de titel *De Heilige*. Het bevat zijn Christelijke geloofsleer, zijn theologie dus.

Kohnstamm opent hier een naar hem genoemde school in Apeldoorn (1951)

Met *De Heilige* geeft hij aan dat voor hem God een *Persoon* is, de *Levende God*. God is dus niet *Het Heilige*, of de Hoogste *Idee*, of *Iets* heel Groot en Machtig. Maar God is *Iemand*. Hij is de Hoogste *Persoon*. Het begrip persoon of persoonlijkheid is ook het meest centrale en belangrijkste begrip in Kohnstamm's wijsbegeerte. En nu we dit weten, mag min of meer duidelijk zijn waarom Kohnstamm van *personalistische wijsbegeerte op bijbelse grondslag* spreekt. Maar er moet nog iets bijverteld worden. Want hoe zit het nu met de *persoon van de mens*?

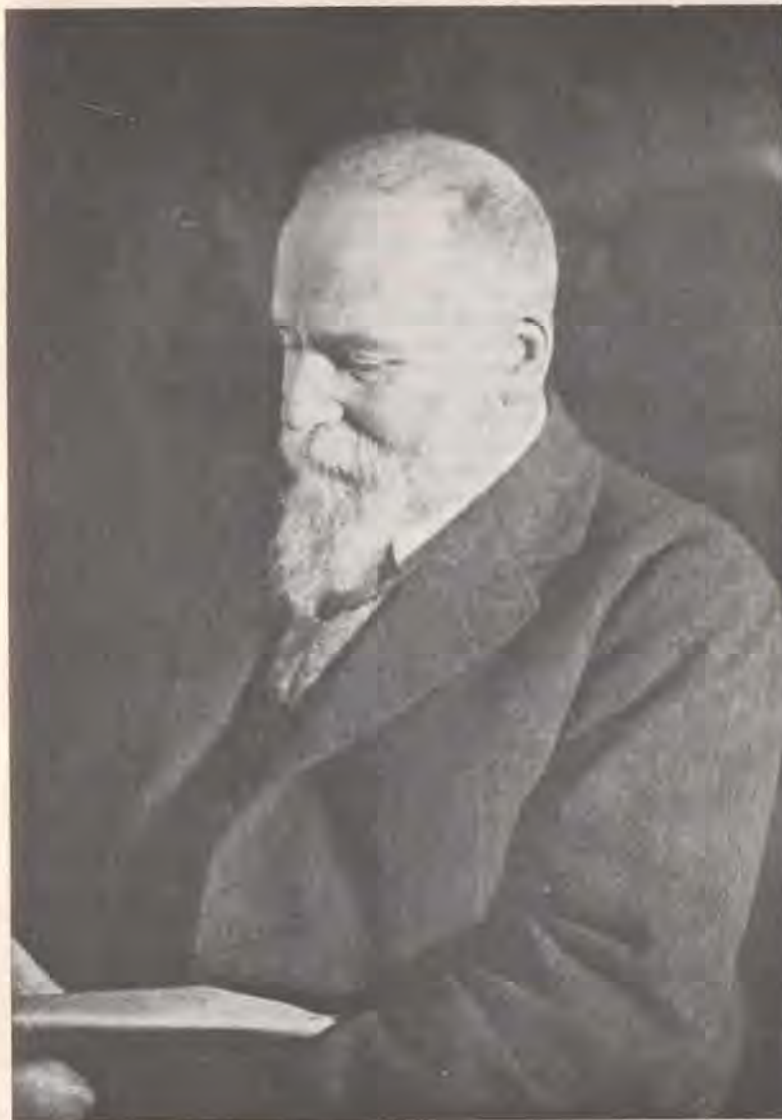
De mens is persoon omdat hij door de Hoogste Persoon, door God, is geschapen. En niet zo maar geschapen als de dingen en dieren, maar ook nog naar het Beeld van God. Ieder mens is dus een kind van God en daarom is ook ieder mens persoon. En omdat alle mensen kind van God zijn, zijn ze ook gelijkwaardig aan elkaar. Of je dus arm of rijk, vrouw of man, begaafd of niet, zwart of blank, sterk of zwak of wat dan ook bent, maakt voor je waarde als mens niet uit. En let wel, ook of je christen, islamiet, heiden of wat verder ook bent, maakt in deze niet uit.

Deze gelijkwaardigheid van alle mensen moet dan ook uitgangspunt voor pedagogiek en politiek zijn. Alle mensen hebben rechten. En je rechten als persoon, b.v. je recht op gewetensvrijheid, ontleen je aan het feit dat je kind van God bent. Je hebt dat recht dus niet van de staat gekregen of van andere mensen of van je ouders, maar direct van God. De staat en anderen hebben dat van God gegeven recht te respecteren.

Met God staat volgens Kohnstamm iedere mens in een directe en persoonlijke relatie. Hij noemt die relatie de ik-Gij relatie (met hoofdletter geschreven). En in het licht van deze relatie moeten we alle andere relaties zien. In gebed, d.w.z. in die ik-Gij relatie, kunnen we God ontmoeten. En we mogen dan hopen dat God ons leiding zal geven bij onze beslissingen. Daarbij gaat het uiteraard vooral om belangrijke beslissingen, om gewetensbeslissingen.

De mens heeft een geweten, hij is gewetensdrager. God heeft namelijk alle mensen, of ze nu wel of niet in Hem geloven, een geweten gegeven. Hierdoor heeft de mens een zekere vrijheid gekregen. Hij kan en moet besluiten nemen en is voor die besluiten dan ook verantwoordelijk. Naar het geweten is feilbaar en zo kan dus die vrijheid worden misbruikt. We spreken ook wel van een slecht of kwaad geweten. De mens is geen goed, maar een zondig schepsel. Gelukkig mag je om vergeving vragen.

We zagen eerder al dat Kohnstamm zegt dat het geweten moet worden geoefend. We moeten daarbij ook andere mensen raadplegen en steun zoeken in wat de bijbel ons leert. Het gesprek, de relatie met andere mensen acht hij zeer belangrijk. Ook hier spreekt hij van een ik-gij relatie (met een kleine letter). Mens-zijn betekent voor hem altijd in relatie staan. Persoon word je niet *alleen*, maar juist *door* andere personen. Dat geweten moeten we dus niet individualistisch zien. Ook wat dit betreft ben je mens-onder-mensen, of individu-in-gemeenschap. Voor wat je doet en laat

moet je voor God verantwoording afleggen. Maar ook je medemen-

sen hebben het recht je moeilijke vragen te stellen. En je bent ver-

plicht ze antwoord te geven.

In het personalisme zijn personen en persoonlijke relaties het belangrijkste. Liefhebben en dienen moeten de kern van deze relaties zijn. Systemen, wetten, ideeënstelsels, regels, zaken, ik-het relaties komen in deze filosofie op een tweede of latere plaats.

Kohnstamm is dus *personalist*. Hij is geen *individualist* (want daarin komt de ik-gij relatie in de knel; de ander komt er vaak bekaaid af). Hij is geen *rationalist* (want in die filosofie staat de ratio, het intellect centraal en niet het geweten). Hij is geen *materialist* (want daarin staan de dingen, staat de materie, en niet personen centraal' ik-het relaties staan op de voorgrond, niet ik-gij relaties). En hij is ook geen *marxist* (want daarin staan de klassenstrijd en de produktieverhoudingen centraal en niet ik-gij en ik-Gij relaties). Maar hij is een *Bijbels Personalist* omdat God persoon is en omdat daarom ook de mens persoon is.

Oorspronkelijk was het Kohnstamm's plan om *Schepper en schepping* uit 7 delen te laten bestaan. Maar hij vindt dat voor dat plan de tijd te ruw en te boos is geworden. In 1934 schrijft hij dat hij 'in deze wereld van verbittering en haat, waarin ieder zich weer voorbereidt voor de nieuwe oorlog . . .' geen dikke boeken kan schrijven.

Hij blijft overigens schrijven en zit zeker niet bij de pakken neer. Maar hij richt zich meer op actuele vraagstukken en is maatschappelijk zeer actief. Hij schrijft b.v. over

de economische crisis en de werkloosheid en hij geeft aandacht aan scholingscursussen. Hij merkt ook op dat de dictatuur in de werkloosheid een bondgenoot vindt. Het nationaal-socialisme bestrijdt hij keer op keer. Verder schrijft hij over het ongelooft en zet hij zich in voor hulp aan vluchtelingen. Ook wordt hij bestuurslid van de afdeling in Nederland van de Wereldbond der Kerken. Enz. En ondertussen gaat zijn pedagogisch werk gewoon door. Hij neemt de taak die de mens in die wereld heeft zelf zeer serieus.

De politicus – Democratie

Pedagogiek en politiek, zo vragen we hiervoor, moeten op zelfstandig- en vrijmaking zijn gericht, en niet op onderwerping. Het is een hele opgave dit te realiseren. Kohnstamm beseft terdege dat het hier om taken gaat die eigenlijk nooit af zijn. Iedere persoon en elke generatie moet er steeds opnieuw weer aan werken. Er blijft altijd wel iets te verbeteren en iedere tijd heeft weer aparte problemen. Of: de persoonlijkheid is nooit af, maar altijd in wording. En: de gemeenschap en de democratie zijn nooit af, maar altijd in wording.

De vraag waar Kohnstamm mee begint is: Wat dunkt U van de mens? Of: Wat en wie is de mens eigenlijk? Deze vraag moet je het eerst stellen. Want, zegt hij, als je niet weet wat de mens is, kun je

ook niet weten hoe je hem moet opvoeden of wat je in de politiek moet doen en laten.

Voor Kohnstamm is de mens, samengevat gezegd, een feilbare gewetensdrager. En daar volgt

dan uit dat macht moet worden beperkt, dat verantwoording moet worden afgelegd, dat openbare kritiek mogelijk moet zijn, dat de staat, partij of leider zichzelf niet de hoogste norm mag

Beginselverklaring van de Vrijzinnig-Democratische Bond 1921

De Vrijzinnig-Democratische Bond stelt zich ten doel een georganiseerd optreden te bevorderen van alle vereenigingen en personen, die de volgende beginselen onderschrijven:

I. Regeermacht en wetgeving behooren te steunen op de vrije, georganiseerde wilsuiving van alle meerderjarige Nederlanders. Ter bereiking van dit doel moet de staatkundige opvoeding des volks worden bevorderd en is de grootst mogelijke openbaarheid van alle regeeringsbeleid, alsmede een onbeperkte verantwoordelijkheid van de overheid tegenover de vertegenwoordigende lichamen geboden.

II.1. Wetgeving en regeeringsbeleid moeten erop gericht zijn de maatschappelijke ontwikkelingsvoorwaarden voor allen gelijk te maken.

2. Om de vrije werkzaamheid in de voortbrenging en het voortbrengend vermogen van het volk te bevorderen, moet aan ieder de vrucht van eigen inspanning zijn verzekerd. Daarom kan erkenning van het persoonlijk eigendomsrecht in de maatschappelijke orde niet worden gemist. De wetgever behoort echter den omvang van dit recht aan te passen aan de maatschappelijke ontwikkeling.

De overheid heeft in het bedrijfsleven een leidende taak te vervullen, regelend in te grijpen en zoo noodig den privaten ondernemingsvorm ter zijde te stellen, waar de werking van het vrije bedrijf het algemeen belang schaadt, of een rechtvaardige verdeling van het arbeidsproduct het vordert.

3. Allen die in het bedrijfsleven werkzaam zijn, behooren belang te hebben bij de uitkomsten van het bedrijf en medezeggenschap in de regeling der arbeidsvoorwaarden en in de organisatie van het bedrijf.

De overheid hoort door krachtige sociale maatregelen het stofelijk en zedelijk welzijn van allen, die aan de voortbrenging deelnemen te bevorderen.

III. Het geestelijk leven van het volk verdient de belangstelling en den steun der overheid.

Visie van Albert Hahn op de strijd voor het algemeen kiesrecht.

Foto: Stichting Burgerschapskunde

Nederlands Centrum voor Politieke Vorming 1985

achten. God is namelijk de hoogste norm. Democratie heeft dus in de eerste plaats met de vraag naar de mens te maken. Op de tweede plaats komen dan vragen over procedures, regels en staatsinrichting aan de orde.

Hij heeft zich ook altijd tegen de dictatuur gekeerd, of deze nu van links of rechts kwam. Ook de dictatuur van een meerderheid wijst hij resoluut van de hand. Democratie betekent niet dat de helft plus één in alles de dienst kan uitmaken. Een mens heeft namelijk onvervreembare rechten, ook als hij tot een minderheid behoort. Democratie is voor hem dus vooral een houding te opzichte van onze medemens. En dat niet alleen in het staatsbestel, maar ook op 't werk, thuis, op school, in het gehele leven.

Vrijzinnig Democratische Bond en Godsdienstig Democratische Kring

Kohnstamm wordt in 1905 lid van de Vrijzinnig Democratische Bond (VDB). Deze partij is in 1901 opgericht. Het is een progressief-liberale partij die voor algemeen kiesrecht pleit. En o.a. ook voor het nemen van maatregelen om de maatschappelijke oorzaken van ongelijke kansen weg te nemen. Bekende VDB-ers zijn b.v. Aletta Jacobs (eerste vrouwelijke studente, strijdster voor emancipatie), P.J. Oud (Minister van Financiën en later VVD-voorman) en Anne Vondeling (Minister van Financiën en Tweede Kamer-voorzitter, PvdA).

Kohnstamm wordt actief in deze partij in de afdeling Amsterdam. In 1913 is hij de kandidaat van zijn partij, in een kiesdistrict

in Friesland, voor een zetel in de Tweede Kamer. Hij verliest die verkiezingen, maar van de campagne leert hij naar eigen zeggen veel.

Ten tijde van de herziening van de Grondwet in 1917 is hij landelijk voorzitter van zijn partij. De VDB en hij steunen deze herziening.

Ook op andere wijze is hij in deze tijd actief op maatschappelijk, politiek en cultureel terrein. Zo richt hij samen met o.a. J.H. Gunning Wzn. (hoogleraar pedagogiek) en Paul Scholten (rechtsgeleerde) in 1914 de Godsdienstige Democratische Kring (GDK) op. En in hetzelfde jaar start hij samen met A.J. de Sopper (hoogleraar theoloog-filosoof) de brochurereeks *Synthese*.

Synthese wil, per brochure, het gesprek voeren over christendom, politiek en cultuur. De reeks telt zo'n 30 deeltjes en bestaat tot 1922. De GDK is politieke gericht en belegt ook vergaderingen. De Kring probeert vooruitstrevende godsdienstige democraten uit alle partijen bij elkaar te brengen.

Men wil de politiek gezonder maken. Dat betekent onder meer dat partijen en politiek niet op basis van godsdienstige gezindte moeten worden georganiseerd. Maar op basis van een politiek, sociaal en economisch program. In de sociaal en politiek onrustige dagen van 1918-19 valt de Kring uiteen. De meningsverschillen blijken dan toch te groot te zijn.

Na 1919 houdt hij zich minder met direct partij-politieke zaken bezig. Maar actief blijft hij. Hij is bijvoorbeeld voorzitter van het Herstel Europa Comité (1923). Dit

Foto: Nederlands Centrum voor Politieke Vorming 1986

Comité wil de zware schade die de Wereldoorlog op alle terreinen en overal heeft veroorzaakt, herstellen. Ook zet hij zich in voor de Volkenbondgedachte, voor vrede en ontwapening.

In de jaren twintig is hij tamelijk optimistisch over de toekomst. Maar de ontwikkelingen in de jaren dertig maken aan dat optimisme een einde. Hij ziet een nieuwe oorlog aankomen en verdediging met geweld blijkt het mindere kwaad te kunnen zijn.

Na de Tweede Wereldoorlog zal hij erop wijzen dat de Volkenbondgedachte inderdaad gedachte is gebleven en geen werkelijkheid is geworden. Hij acht dan, in dit atoomtijdperk, een sterke en gezaghebbende internationale organisatie nodig. Een organisa-

tie dus, die voldoende macht heeft om oorlog te voorkomen en internationale conflicten vreedzaam te regelen.

Nederlandse Volksbeweging, Partij van de Arbeid en Nederlands Gesprek Centrum

Vlak na de bevrijding in 1945 komt de Nederlandse Volksbeweging (NVB) met een Oproep naar buiten. Deze Beweging is tijdens de oorlog al door o.a. W. Banning en H. Brugmans voorbereid.

De NVB pleit voor gesprek, discussie, geestelijke vernieuwing en politieke hervorming. Iedereen wordt opgeroepen 'tot gemeenschappelijke arbeid aan de noodzakelijke radicale vernieuwing van ons volksleven - economisch, sociaal, politiek, geestelijk.' De NVB wil, zo staat in de Oproep, 'in personalistische geest' werken aan een 'vernieuwd socialisme'. D.w.z. een 'personalistisch socialisme'. Dat is een socialisme dat uitgaat van de eerbied voor en de verantwoordelijkheid van de mens. En van de mens wordt gezegd dat hij 'slechts in dienst aan een hechte, rechtvaardige en bezielded gemeenschap tot ontplooiing komt.' De NVB streeft naar 'hervorming van de democratie in personalistische geest.'

Verder is de NVB van mening dat de politiek niet meer langs lijnen van godsdienstige gezindte (de Christelijke antithese) of socialistische klassenstrijd moet worden georganiseerd. Dit soort organisatieprincipes zijn 'voor de oplossing der maatschappelijke vraagstukken van heden geen vruchtbare beginselen meer.' Het is ongeveer de zelfde gedachte als die van de GDK.

Het zal duidelijk zijn dat Kohnstamm, ondertussen 70 jaren oud, de NVB steunt. Gesprek, geestelijke en politieke vernieuwing, eerbied voor de mens, taak van de mens-in-gemeenschap en democratie in personalistische geest, zijn we bij hem al tegengekomen.

De nagestreefde politieke hervorming wordt gerealiseerd met de oprichting van de Partij van de Arbeid in februari 1946. Na overleg, waarin Banning een grote rol speelt, hebben de Sociaal Democratische Arbeiders Partij (SDAP), de VDB, de Christen Democratische Unie en enkele andere groeperingen samen deze nieuwe partij gevormd. Christenen en niet-Christenen gaan dus samen in één nieuwe partij. Dit wordt de Doorbraak genoemd, omdat de verzuiling werd doorbroken. Bij de verkiezingsuitslag van mei 1946 blijkt echter dat de zuilen nauwelijks aan kracht hebben ingeboet. Kohnstamm wordt lid van deze PvdA en voorzitter van haar onderwijscommissie. Eerder al, heeft hij de VDB opgeroepen op te gaan 'in een Socialistische Volkspartij op brede grondslag.'

Met de oprichting van de PvdA neemt de betekenis van de NVB zeer af. De politieke hervorming is ook bereikt. Ze bestaat nog enkele jaren en wordt in 1950 opgeheven. Maar de noodzaak van het gesprek tussen de verschillende bevolkingsgroepen blijft. Dat vindt althans de groep Protestanten, Rooms-Katholieken en Humanisten die in 1949 het Nederlands Gesprek Centrum (NGC) opricht. Het eerste dagelijks bestuur ervan wordt gevormd door o.a. Kohnstamm (voorzitter), A.M. Donner, Mw. Marga Klompé en A.

Stempels. Het NGC bestaat nog.

De oprichters zijn van mening dat er naast de politieke partijen organisaties voor overleg en gesprek moeten zijn. In deze organisaties kunnen belangrijke vraagstukken wat rustiger dan in de politiek vaak mogelijk is, onder ogen worden gezien. Zo kan ook inzicht in en begrip voor elkaars beginzelen en standpunten groeien. Samenwerking, begrip en gesprek over allerlei scheidslijnen heen achten ze noodzakelijk in een democratische samenleving. Vergelijk hier ook weer met de doelen van de GDK.

Kohnstamm heeft dat gesprek gevoerd, die samenwerking gezocht en dat begrip trachten op te brengen, een leven lang.

Ten slotte

Als normvervaging een van de problemen van onze tijd is, dan is 'gewetensvorming' een onderwerp dat aandacht verdient. Spreek met van vereenzaming en egoïsme, dan is bezinning op persoonlijke ('ik-gij') relaties en op 'individu-in-gemeenschap' geen luxe. Constateert men onvolwassenheid en discriminatie, dan is overdenking van 'zelfstandig denken onder eigen verantwoordelijkheid' en 'gelijkwaardigheid' noodzakelijk. En vraagt men naar de uiteindelijke zin van het leven, dan komt men ook voor religieuze en levensbeschouwelijke vragen te staan. Kohnstamm vindt hier het antwoord in de ik-Gij relatie.

Op de eerste rij van het plan-congres van de P.v.d.A.: geheel rechts professor Kohnstamm, – het was zijn laatste openbare aanwezigheid; het werd zijn laatste foto.

Foto: Vrij Nederland 5-1-1952

De visie van Kohnstamm op de mens, op opvoeding, op onderwijs en op de maatschappij is ook voor onze tijd nog waardevol. Waardevol, ook al worden de dingen tegenwoordig wat anders gezegd. Waardevol, ook voor hen die geen Christen zijn of zich niet zo willen noemen. Het verband dat hij legt tussen gewetensvorming, zelfstandig denken, de taak van de mens-in-gemeenschap en de de-

mocratie is nog steeds actueel. Actueel, ook als we weten dat van het personalisme nauwelijks meer wordt gehoord. Misschien zijn we dit verband wel enigszins vergeten en moet het vooral weer actueel gemaakt worden. Kohnstamm's leven en werk biedt inzicht in belangrijke vragen van het menselijk bestaan. En het is een aansporing om verder te gaan en aan het goede te werken.

Literatuur:

- Ph.A. Kohnstamm, *Persoon en samenleving*. Opstellen over opvoeding en democratie, Boom, Meppel 1981. (Een bundel met herdrukken.)
 N. Deen, *Een halve eeuw onderwijsresearch in Nederland*. Het Nutsseminarium voor Pedagogiek aan de Universiteit van Amsterdam 1919-1969, Wolters Noordhoff, Groningen (1969) (1971²).
 H. Hofstee, *Het bijbels personalisme van Ph. A. Kohnstamm*, Van Gorcum, Assen 1973.
 A.L.R. Vermeer, *Philipp A. Kohnstamm over democratie*, Kok, Kampen 1987.